

הרב יהודה זולדן, מועדי יהודה וישראל, עמ' 529-539

הסמכות לגזור תענית ציבור בזמן הזה

מבוא
א. גוזרי תעניות בתקופת המשנה והתלמוד
ב. גוזרי תענית ציבור בארץ ישראל ובח"ל
ג. אופי תענית ציבור בארץ ובח"ל
ד. גוזרי תענית בזמן הזה
סיכום

מבוא

צום הרביעי, החמישי, השביעי והעשירי ובנוסף אליהם צום אסתר, הם קבועים בלוח השנה. לעתיד לבוא ייחפכו לששון ולשמחה (זכריה ח, יט). אך ישנם צרות נוספות שעליהם יש לגזור תענית ולהתפלל, כגון בעת מחסור בגשמים, מלחמות, מגפות ועוד. למי הסמכות כיום להכריז ולגזור תענית ציבור המחייבת את הקהל כולו? האם כל רב יכול לקבוע זאת לקהילתו, ומי יכול לקבוע לכלל ישראל? מה ההבדל בין תענית ציבור לתענית יחיד? האם יש הבדל באופיין של תעניות הציבור בארץ ובח"ל?

א. גוזרי תעניות בתקופת המשנה והתלמוד

במשנה בתענית א, ד נכתב סדרן של תעניות גשמים:

הגיע י"ז במרחשון ולא ירדו גשמים, התחילו **היחידים** מתענים ג' תעניות (שני, חמישי ושני) אוכלין ושותים משחשיכה, ומותרין במלאכה וברחיצה ובסיכה ובנעילת הסנדל ובתשמיש המיטה.

תענית זו היא תענית של יחידים - תלמידי החכמים, ואין צריך לגזור ולהכריז על עצם קיום התענית. המשנה שם א, ה ממשיכה ומפרטת מה קורה אם לא ירדו גשמים עד ראש חודש כסלו: בית דין גוזרים **שלוש תעניות על הציבור**. אוכלים ושותים משחשיכה, ומותרין במלאכה וברחיצה ובסיכה ובנעילת הסנדל ובתשמיש המיטה.

כאן מדובר על תענית שמוטלת על כל הציבור, ובית הדין הם הגוזרים אותה. אם עדיין לא ירדו גשמים, בית דין גוזרים תעניות נוספות. כך נאמר במשנה בתענית א, ו: עברו אלו ולא נענו, בית דין גוזרים **שלוש תעניות אחרות על הציבור**, אוכלין ושותין מבעוד יום, ואסורין במלאכה וברחיצה בסיכה ובנעילת הסנדל ובתשמיש המיטה, ונועלין את המרחצאות.

אם תעניות ציבור אלו לא עזרו, צריכים בית דין לגזור עוד שבע תעניות נוספות חמורות מהקודמות. בנוסף לכל מה שעשו בפעמים הקודמות, יש לעשות את הדברים הבאים: באלו מתריעין, ונועלין את החנויות. בשני מטין עם חשיכה, ובחמישי מותרין מפני כבוד השבת. עברו אלו ולא נענו, ממעטין במשא ומתן, בבנין, בנטיעה, באירוסין ובנישואין ובשאלת שלום בין אדם לחברו כבני אדם הנזופין למקום. היחידים חוזרים ומתעניין.

לאחר שלוש עשרה תעניות ציבור, שלוש שבהן התענו רק תלמידי החכמים, ועוד עשר תעניות שנגזרו על הציבור על ידי בית הדין, היחידים - תלמידי חכמים - חוזרים מתענים, ואין הם צריכים לגזירת בית דין. מסדר זה של תעניות גשמים עולה שתענית המוטלת על כלל ציבור צריכה להיגזר על

ידי בית דין. אין המשנה והגמרא מפרטת מה מעמדו של אותו בית דין, האם הוא בית דין של סמוכים או של הדיוטות, האם בית דין שבכל מקום, בכל עיר בארץ ישראל ובחוץ לארץ, יכול לגזור תענית ציבור, והאם הכרח הוא שדוקא בית דין יגזור זאת, או שהנהגה רוחנית מקובלת אחרת בעם ישראל יכולה לגזור גם כן תעניות ציבור. כמו כן, לא מבואר האם גם בתעניות ציבור אחרות בשל פורעניות אחרות, שאינן עצירת גשמים, יש צורך בגזירת בית דין.

מצינו מספר פעמים שתנאים ואמוראים גזרו תעניות על צרת גשמים וצרות אחרות. בירושלמי תענית ג, ד מסופר על ר' יהושע, ר' חנינא, ר' אליעזר, ר' אחא ור' יהודה הנשיא, שגזרו תענית ציבור על גשמים ופורעניות אחרות. ובבבלי בתענית יד ע"א מצינו שר' יהודה הנשיא גזר תענית:

בשני דר' יהודה נשיאה הוה צערא. גזר תלת עשרה תעניות ולא איעני.¹

בגמ' בתענית כד ע"א ע"ב וכה ע"א ישנה רשימה ארוכה של תנאים ואמוראים, ולא רק נשיאי ישראל, שגזרו תעניות ציבור על גשמים וצרות אחרות בארץ ישראל ובבבל: רב, רב נחמן, רבה, רב פפא, רב חמא, ר' יהושע בן לוי, לוי, שמואל הקטן, וכמובן ר' יהודה הנשיא.

מה תוקפן של גזירת תעניות אלו על ידי התנאים והאמוראים, והאם יש הבדל בין גזירת תענית בארץ ובחו"ל?

ב. גוזרי תענית ציבור בארץ ישראל ובחו"ל

בגמרא בתענית יא ע"ב נאמר:

אמר ר' ירמיה בר אבא: אין תענית ציבור בבבל, אלא תשעה באב בלבד.

מדוע אין תענית ציבור בבבל? בראשונים מצינו שלושה פירושים.

1. ריבוי גשמים בבבל

תוס' שם פירש שהסיבה היא: "שהיה להם הרבה גשמים".² ואכן בגמ' בתענית י ע"א נאמר: "[בבבל] טבעני ולא יבשני". מכאן נסיק, שבמידה ויש צורך להתפלל על גשמים, אזי יצטרכו להתפלל ולהתענות גם שם, וכן בארצות אחרות בחו"ל בהן צריכים גשם. כמו כן, מכאן שעל פורעניות אחרות, שלא קשורים לכמות המים שיש בבבל, כן גוזרים תענית ציבור גם בבבל.³

רש"י בפסחים נד ע"ב בד"ה אין, מפרש בדומה לתוס' בתענית. לפי דבריו אין תענית ציבור בבבל "הואיל ואין צריכין לגשמים". גם בתענית י ע"א כותב רש"י בד"ה עתירה: "עשירה היא בבבל, שקוצרים בה תבואה בלא מטר, שאינן צריכים לגשמים". מדבריו לא ברור אם כוונתו כמו התוס' כאן, שיש להם מעט גשמים אך מספיק, או שהם בכלל לא צריכים לגשמים. מכל מקום התוצאה דומה - אין צורך לגזור תענית על הגשמים. וממשיך רש"י: "אם גוזרים על דבר אחר אין חומר תענית ציבור נוהג בו לאכול מבעוד יום וליאסר במלאכה ושאר חומרי האמורים שם".

מדברי רש"י משמע שכונת הגמרא "אין תענית ציבור בבבל", לא באה לשלול קיומה של תענית ציבור בבבל, אלא שהיקף התענית שונה. אין מתחילים את התענית מבעוד יום, ואין נאסר במלאכה ושאר עינויים. התענית הוא רק צום - אי אכילה ושתייה מהבוקר עד הערב. מכאן שגם אם יגזרו שלוש

¹ רש"י שם ד"ה גזר, ותוספות בד"ה ר' יהודה נשיאה, הרמב"ן, רבנו גרשום וראשונים נוספים מוכיחים מהמשך הסוגיה שם שמדובר על פורעניות אחרות ולא על מחסור בגשמים.

² כך פירשו: תוס' שם בד"ה אין, רבינו יהונתן, וספר ההשלמה לתענית יב ע"א, וכן הראב"ד המובא ברמב"ן לתענית יא ע"ב, המאירי, ועוד.

³ כך מעיר הרמב"ן לתענית יא ע"ב, והריטב"א לתענית יב ע"ב.

עשרה תעניות, כפי שגזר רבי על פורעניות אחרות בגמרא בתענית יד ע"א, לא ינהגו בהן את כל החומרות כפי שנהוג בארץ ישראל. כך כותב למשל התוספות בתענית יג ע"א בד"ה וכל: ועכשיו, שאין תענית ציבור בבבל אלא תשעה באב, מותרין אפילו בחמין, אפילו י"ז תמוז וצום גדליה. כך פסק ראבי"ה. ור' יואל אביו אסר לרחוץ בחמין.

ב. אין להחמיר על בני בבל

פירוש אחר כותב הר"ן, ולפי דבריו אין תענית ציבור בבבל, מפני שהארץ קרה, ואין להחמיר עליהם בנעילת הסנדל, ולא לחייבם להפסיק מבעוד יום ולא לאוסרם במלאכה, מפני שהם עניים, ולא ברחיצה וסיכה, מפני שאינם בריאים, או שכיון שהותרו במלאכה ובנעילת הסנדל הותרו כולם. הר"ן כותב על דברים אלו שהם "דברים חלופים".⁴

ג. אין נשיא בבבל

הרא"ש בתענית א, א מנמק את טעם דינו של ר' ירמיה בר אבא על פי דברים שכתב הראב"ה: פירש ראבי"ה (בסוף סי' תתנד) לפי שאין שם נשיא, דגרסינן בירושלמי תענית ב, א: "ר' חלבו אמר לר' יודן נשיאה: פוק עמך וצערך עבר. אמר ר' יוסי: הדא דתימא אלו תעניות, דאינון עבדין ליתנא תעניתא, דלית נשיאה עמנא".

בקרוב העדה בירושלמי שם מפרש בד"ה לית אינון תענין: "אינון תעניות גמורים, כיון שאין הנשיא עמנא".⁵ דברי הירושלמי הללו בוארו בהרחבה רבה על ידי הרמב"ן לתענית יא ע"ב:

הטעם הנכון הוא מפני ששינו במשנה בתענית י ע"א בית דין גוזרים על הציבור, ואין בחור"ל בית דין, שהדיטות הם, ואין בכל גזרתם להשוות תענית שלהם לתענית תורה, שהוא יום כיפור, ותשעה באב שהיא גזירת נביאים. וראיתי בירושלמי תענית ב, א כתוב: "'צא חתן מחדרו וכלה מחופתה' (יואל ב, טז) - חתן זה נשיא, כלה זה אב בית דין. ר' חלבו אמר לר' יודן נשיאה: פוק עמן וצערך עבר. אמר ר' יוסי: הדא אמרה אילין תענין דאנון עבדין, לית אינון תענין. למה? דלית נשיא עמך". וגם זה מן הטעם המבטל תענית ציבור בבבל וכל חור"ל, לפי שאין נשיא ולא אב בית דין שמתענין עמהם ולובשים חלוקם של ישראל, והן שגוזרים תענית על הציבור, והציבור מקבלים עליהם דעתם וגזרותיהם.

הריטב"א סובר כרמב"ן ומוסיף שצריך שיהיה אב בית דין מומחה, והמאירי בתענית יא ע"ב כותב שבית דין הכוונה לסמוכים ומומחים. דברים אילו מסבירים את השוני שבין האמור במשנה לבין הירושלמי. במשנה בתענית א, ה- ו נאמר שבית דין הם הגוזרים על התענית, ואילו בירושלמי בתענית ב, א הנשיא הוא הגוזר. בית הדין או הנשיא הכונה בנראה לסמכות הרוחנית הגבוהה ביותר. במשנה בתענית ב, א עומדים בראש במעמד הנשיא וראש אב בית דין: "ונותנין אפר מקלה על גבי התיבה ובראש הנשיא ובראש אב בית דין, וכל אחד ואחד נותן בראשו. הזקן שבהן אומר לפניו דברי כבושין".⁶

⁴ ר"ן, תענית (ה ע"א ברי"ף) בשם הראב"ד.

⁵ כך מפרש גם הרב אהרן מקרלין, קרן אורה לתענית יא ע"ב.

⁶ ראה: חיים מנטל, מחקרים בתולדות הסנהדרין, תל אביב תשכ"ט, עמ' 212-214 והערה 79. דוד לוי, תעניות ציבור ודרשות החכמים, "המשתתפים בתענית ציבור – הנשיא", תל אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד, 2001, עמ' 131-125, 68.

מדברי הרמב"ן והריטב"א נלמד שאי גזירת תענית ציבור בבבל אינו קשור למצב הגשמים שבבבל או בכל מקום אחר בחו"ל,⁷ אלא למעמדם של הגוזרים. תענית נחשבת לתענית ציבור רק אם הגוזרים אותה הם נשיא ואב בית דין. בבבל ובכל חו"ל שאין שם נשיא ואב בית דין, אי אפשר לגזור תענית ציבור. הרב אהרן מקרלין, קרן אורה לתענית יא ע"ב מסביר את דעת הרמב"ן, שבבבל אין כח ביד הנשיאים לגזור, ועל כן אין גזירתם גזירה, וכל אחר צריך לקבל על עצמו. הריטב"א והרמב"ן ממשיכים להוכיח זאת גם מדברי הבבלי בגמרא בתענית כד ע"א:

דבי נשיאה גזר תעניתא, ולא אודועי לר' יוחנן ולר' שמעון בן לקיש. לצפרא אודעינהו. אמר ליה ריש לקיש לר' יוחנן, הא לא קבלינן? אמר לו אנן בתרייהו גררינן. הילכך כיון דקבלה נמי לא צריכה הוי ליה תענית ציבור. אבל בחו"ל, שאין גררין אחר נשיא, וכל אחד ואחד צריך קבלה בפני עצמו, כתענית יחיד הוא, וזהו טעם נכון וברור. ומה שאמרו אין תענית ציבור בבבל, כלומר אין תענית ציבור בחו"ל, שכן חכמים מזכירין בתלמוד חו"ל בשם בבל... ומן הטעם הזה נלמוד שלא אמרו בקולא זו אלא שלא יאסרו במלאכה וענויין הללו, אבל לענין תפילות מתפללין כ"ד ברכות בחו"ל ומתריעין ויש להם נעילה.

מדברי הריטב"א והרמב"ן נלמד שגזירת נשיא היא זו שהופכת את התענית לתענית ציבור, ואין צורך בקבלת תענית בתפילת מנחה ביום שלפני התענית, כמו שצריך בתענית יחיד (תענית יב ע"א, שולחן ערוך או"ח סימן תקסב, ה-ו). בחו"ל שאין בה נשיא, כל אחד צריך לקבל בפני עצמו וזוהי תענית יחיד.⁸

ג. אופי תענית ציבור בארץ ובחו"ל

אופייה של תענית שרבים מתענים בה בחו"ל שונה מארץ ישראל. בחו"ל על כל אחד לקבל תענית מבעוד יום. התענית עצמה היא אי אכילה ושתייה מבוקר עד ערב, אך מותר בשאר עינויים - מלאכה, סיכה, רחיצה, נעילת הסנדל ותשמיש המיטה. מתפללים את תפילת תענית, תפילת שמונה עשרה בתוספת שש ברכות.⁹ כמו כן היו מתפללים תפילת נעילה בתענית, אם כי הריטב"א לתענית יב ע"ב מסתייג מתפילת נעילה וכותב שאין נוהגים כן, כי אנו חוששים להוסיף תפילה יתירה כדוגמת יום כיפור.

הריטב"א מסכם את הדברים כך:

נמצאת למד שלענין חומר יום התענית ולהפסיק מבעוד יום, צריך תענית ציבור שתהא הסכמה אחת לצירוף אחד. אבל לברכות והתרעות כל ציבור וציבור רשאי להתחייב בכך, אלא שאין לעשות כן אלא בהגיע עת צרה שזמנו עובר והשעה דחוקה וצריכה רחמים. ראשונים נוספים מסכימים עקרונית עם דברי הרמב"ן והריטב"א,¹⁰ ואולם חלק מהראשונים חלקו בפרטים מסויימים. הרמב"ם בהל' תענית ג, יא פוסק כך:

⁷ בבל היא שם עצם כללי לכל מקום שהוא מחוץ לארץ ישראל. ראה: הרב צבי יהודה קוק, עולת ראה ב עמ' תצט.

⁸ על קבלת תענית יחיד ראה: הגר"ד סולוביצ'יק, שיעורים לזכר אבא מארי, חלק א עמ' סט-פס.

⁹ כמבואר בגמרא בתענית טז ע"ב וברמב"ם בהל' תענית ד, ה-טז, ובלחם משנה שם הלכה טו, ובשולחן ערוך או"ח סימן תקעט.

¹⁰ הר"ן בתענית ה ע"א (בר"ף), המאירי בתענית יא ע"ב, הטור על פי דברי הבית יוסף באו"ח תקסד ד"ה תענית, והבית יוסף בטור או"ח סימן תקעה ד"ה וכל תענית. הרש"ש לפסחים נד ע"ב כותב שדברי הרמב"ן הם טעם נאות.

כל תענית שגוזרין הציבור בחוץ לארץ, אוכלים בה בלילה ודינה כדין שאר התעניות, שאין גוזרים על הציבור תענית כגון צום כיפור אלא בארץ ישראל בלבד, ובגלל המטר, ובאותן עשר תעניות שהן שלוש אמצעיות ושבע אחרונות.

המגיד משנה על הרמב"ם שם, מציין את דברי הרמב"ן, והלחם משנה הסיק מדברי המגיד משנה שהוא לומד שהרמב"ם סובר "כטענתו של הרמב"ן מפני שאין נשיא בחו"ל".

המגיד משנה שם כותב שעל פי דעת הרמב"ם בהל' תענית א, י גם בחו"ל אין צורך שכל יחיד יקבל עליו תענית בערב התענית. כך כותב הוא גם בבית יוסף בטור בתחילת סי' תקסב ד"ה גם.¹¹ הראב"ד, המובא ברא"ש בתענית א, יג, סובר כרמב"ן:

ולכולי עלמא הסכמת הציבור להתענות אין צריך קבלה לא במנחה ולא בתפילה, אלא שליח ציבור מכריז והתענית מקובל, ומתפללין תפילת תענית. ואיתא להא מילתא לקמן בגמרא כד, א, דר' יהודה נשיאה גזר תעניתא. אמר לו ריש לקיש לר' יוחנן, והא לא קבילנא? אמר לו אדבי ריש גלותא סמכין.¹²

לפי הראב"ד הכרזת שליח ציבור מספיקה ואין צורך בקבלה אישית של כל אחד, והוכחתו הוא מהמסופר על גזירת תענית על ידי נשיא בארץ ישראל. הראב"ד משנה את לשון הגמרא וכותב: "אדבי ריש גלותא סמכין". על אף שבגמרא תשובת ר' יוחנן היתה: "אנן בתרייהו גרינן", וכוונתו לר' יהודה הנשיא שגזר את התענית.

אין מקום להבין שהראב"ד סובר שהכרזת שליח ציבור בבבל או אף ריש גלותא מקבילה לגזירת נשיא בארץ ישראל, מאחר והרא"ש המביא את דברי הראב"ד הללו סובר כשיטת הראב"ה, שאין תענית ציבור בבבל במלואה מפני שאין נשיא, כמובא בדברי הרא"ש בתענית א, ט.

הר"ן בתענית (ה ע"א בר"ף) מעלה אפשרות שבכל זאת תהיה תענית ציבור מלאה בבבל, אם נניח שנשיא שבארץ ישראל יכול לגזור על בני חו"ל, שהרי כולם כפופים אליו. הר"ן מיישב שהגמרא דיברה על תענית ציבור שנגזרה בבבל על בני בבל. תירוש שני כותב הר"ן שאין בני ארץ ישראל גוזרים תענית בשל צרות שלהם על בני בבל. האור שמח על הרמב"ם בהל' תענית ג, יא טוען שאין הכרח לקבל את דברי הר"ן, ויתכן להסביר שבני חו"ל עשו על פי הנשיא שהיה בארץ ישראל, ואז אכן תהיה אפשרות לקיים תענית ציבור מלאה גם בחו"ל.

גם המאירי בתענית יב ע"ב כותב שאם נשיא או גדול או מנהיג גזרו תענית אין צורך בקבלה, וכך כותב הבית יוסף בדעת הטור באורח חיים תקעה בד"ה וכל תענית, אם כי הוא מציין שיתכן שבחו"ל צריך הכרזת תענית, ואם לא הודיעו לו, לא יועיל, ואילו בארץ ישראל גם אם לא יודיעו לו, יועיל. גם בעל ערוך השולחן בא"ח סימן תקסב, לב כותב, שהכרזת ראשי הציבור כמוה כקבלה ואין צורך בקבלה אישית של כל אחד.

ניתן להוסיף ולומר על פי הסבר זה, שעיקר גזירת תענית ציבור היתה על ידי בתי הדין שהיו בארץ ישראל, שינקו את כוחם מכח הסנהדרין ומנשיא הסנהדרין. בתי הדין יכלו לגזור גם תעניות מקומיות בשל צרה ששייכת לציבור מסויים או מקום מסויים, לאו דוקא כשהצרה מקיפה את כל ארץ ישראל, וכפי שאכן מופיע במשניות בתענית שבית הדין בלבד הם הגוזרים תענית (תענית י ע"א ויב ע"ב). אין

¹¹ כלשון הרמב"ם פוסק גם בשולחן ערוך או"ח סימן תקעה, י, וכך גם מפרש המגן אברהם בשולחן ערוך או"ח תקעה ס"ק י את פסק השולחן ערוך, אם כי אין הדברים כתובים מפורש ברמב"ם ובשולחן ערוך.

¹² עיין גם שו"ת הראב"ד סימן נט.

ספק שגם נשיא הסנהדרין, בהיותו ראש הסנהדרין, יכול לגזור תענית ציבור, וכפי שאכן מצאנו שעשה ר' יהודה הנשיא מספר פעמים (תענית יד ע"א וכד ע"א- ע"ב). במקום ובזמן שהיה נשיא הוא השתתף בתפלות יחד עם ראש אב בית דין, כדברי המשנה בתענית ב, א, אבל עיקר הגזירה היתה של בית הדין שבמקום. יחד עם זאת לנשיא, מלבד היותו ראש הסנהדרין, היתה לו גם הנהגה שלטונית, וכדברי הגמ' בסנהדרין ה ע"א: "'לא יסור שבט מיהודה'" (בראשית מט, י) - אלו ראשי גלויות שבבבל". רש"י שם מפרש: "שבט - לשון שררה". ממשיכה הגמ': "'ומחוקק מבין רגליו" - אלו בני בניו של הלל שמלמדים תורה ברבים" רש"י מפרש: "מחוקק - שררה מועטת". לנשיא היה כח הנהגה בארץ ישראל בנוסף להיותו ראש הסנהדרין, ובית הדין היה כפוף לו. גזירת תענית על ידו, בודאי שמחייבת את הכלל. בבבל אין נשיא, רק ראש גלותא. כוחו הוא אמנם במובן השלטוני, אך לא בחיי הרוח. דברי ר' יוסי בירושלמי תענית ב, א שאמר: "אלו תעניות דאינון עבדין, לית אינון תעניתא, דלית נשיאה עמנו", מתפרשים שאין איתם נשיא שינהיג אותם מבחינה רוחנית ושלטונית ביחד, אך הוא לא אמר שהתענית איננה תענית מפני שלא הנשיא גזר אותה. ממילא אין כח לבתי הדין שבבבל או בכל מקום אחר שבחו"ל לגזור תעניות שהם ציבוריות, כלליות, מאחר שבתי הדין בחו"ל כוחם מוגבל גם בחיי הרוח, מפני שאין הם דנים דיני קנסות, ומצד שני ראש גלותא עוסק רק בעניני שלטון ולא בעניני רוח. דברי ר' יוסי ביטאו את החסרון בהנהגה שלמה, רוחנית ושלטונית כאחד, שהיתה לנשיא ישראל בארץ ישראל.

ד. גוזרי תענית בזמן הזה

מסתבר אם כן שלגזור תענית ציבור על כלל הציבור אף בארץ ישראל יש צורך בנשיא ואב בית דין, ולחלק מהראשונים הנשיא ובית הדין צריכים להיות סמוכים ומומחים, וכשם שמצינו שלדון דיני קנסות יש צורך במומחים ובסמוכים, ובתי דינים כאלו היו רק בארץ ישראל. בבבל לא דנו דיני קנסות כי לא היו שם סמוכים ומומחים (בבא קמא טו ע"ב; רמב"ם הל' סנהדרין ה, ט; שולחן ערוך חו"מ א, א).

לפי זה כיום אין לנו נשיא ובית דין, ובודאי לא סמוכים ומומחים, ואם כן האם גם בארץ ישראל אין לקיים תענית ציבור מלאה? בענין זה עוסק הנצי"ב בהעמק שאלה בשאלות ס' קנח עמ' רנב:

הא שנצרכים לנשיא, אינו אלא בשאר צרות, שלא מן המשנה הוא להתענות בכל חומרי. משום הכי כשמסכימים לגזור חומר תענית ציבור, כמו שהסכימו מרדכי ואסתר, היו נזקקים להסכמת הנשיא. מה שאין כן בעצירת גשמים, שדינא הוא על פי סדר המשנה, שוב אין נזקקים לנשיא כלל. וממילא בבבל, דלגשמים אין צורך, ולשאר צרות אין נשיא, אין תענית ציבור בחומרי.¹³

לפי הנצי"ב על מנת לגזור תעניות גשמים בארץ ישראל אין צורך בנשיא, ואילו בשאר תעניות על פורעניות אחרות, לא נוכל לגזור כיום בארץ ישראל כיון שאין נשיא, ומעמדם יהיה כתעניות יחיד. בחו"ל גם כן אי אפשר יהיה לגזור תענית ציבור בגלל שאין נשיא.

לגבי תענית ציבור על גשמים בחו"ל, מרש"י ומתוס' בתענית יא ע"ב משמע שרק בבבל אין תענית ציבור על גשמים, אך בשאר ארצות חו"ל יש, ואין צורך בנשיא. אך מהרמב"ם בהל' תענית ג, יא עולה שבכל חו"ל אין תענית ציבור על גשמים.

החיד"א בברכי יוסף באו"ח סימן תקעה, ה דן אף הוא באפשרות גזירת תענית ציבור בזמן הזה בשל העובדה שאין נשיא, ומעלה כמה אפשרויות לפתור שאלה זו.

¹³ כך כותב גם הנצי"ב, מרומי שדה תענית י ע"א ד"ה ובגולה, ותענית יא ע"ב ד"ה אין תענית.

לפי דבריו, בספר הלכות קטנות סי' צ נשאל על כך, והשיב שבתי הדין של היום עושים את שליחותם של בתי הדין הראשונים. על כך הקשה הברכי יוסף באומרו שהמושג "שליחותיה דקמאי עבדינן" נאמר רק בדבר שכיח ושיש בו חסרון כיס (בבא קמא פד ע"ב), ואם כך הם הדברים, אז גם בחו"ל היה אפשר לגזור תענית ציבור?

תשובה נוספת היא, שבארץ ישראל מצוי גם היום עצירת גשמים ובחו"ל לא. ועל כך טען הברכי יוסף שגם בחו"ל שכיח באותה מידה כמו בארץ ישראל.

תשובה אחרת כותב הברכי יוסף, שנשיא יש לו כוח לגזור על הציבור, ואין הדבר תלוי בהיות בית דין סמוך, וכיון שאין כיום נשיאים, נתנו רשות לסתם בית דין שבארץ ישראל לגזור על הגשמים. וכן מוכח מדברי הרמב"ם שכתב בהל' תענית ג, יא שבארץ ישראל בזמן הזה גוזרים תעניות גשמים. הברכי יוסף מאריך לטעון שאין הכרח להסביר כך את דברי הרמב"ם, וניתן לומר שגם הרמב"ם מצריך בית דין סמוכים ולא נשיא, שהרי בהלכה ברמב"ם תענית ג, יא לא מוזכר נשיא.

התירוצ האחרון של הברכי יוסף הוא, שיתכן אמנם שהגוזרים צריכים להיות סמוכים, אלא שצרות זה דבר שכיח ויש בו חסרון כיס, ולכן בית הדין של היום מקיים את שליחותם של הראשונים. הסיבה שבחו"ל לא גוזרים תעניות היא, גם מפני שאין כל המקומות בחוץ לארץ שוים, ויש מקומות שאין בהם עצירת גשמים בכלל, ולא רצו לחלק בין מקומות שונים בחוץ לארץ, "אך בארץ ישראל דשכיח תדיר עצירת גשמים, וכך היו נוהגים תדיר, ויש חילוק בין ארץ ישראל לחוץ לארץ בכמה מילי, אוקמה לארץ ישראל כי אורחה, ועבדינן שליחותיהו, דשכיח ואית ביה חסרון כיס כמדובר". את גזירת התעניות בחו"ל הכתובות בגמרא מסביר הברכי יוסף שלא גזרו ממש, אלא האמוראים רק אמרו לציבור והם נתרצו, וזוהי בגדר עצה טובה.¹⁴

לפי דבריו נראה שאין להבחין בין גזירת גשמים לפורעניות אחרות. בארץ ישראל ששכיח בה יותר עצירת גשמים נוהגים בתעניות ציבור. בבבל לא נוהגים תענית גשמים, מפני ששם לא שכיח כל כך, וממילא לא אומרים שם "שליחותיהו דקמאי עבדינן". לדברי הברכי יוסף הסכים המשנה ברורה בשולחן ערוך או"ח סימן תקעה ס"ק כה, וצוינו דבריו גם בשערי תשובה שם בתחילת הסימן.

הרב יוסף באב"ד, מנחת חינוך, מצוה רפד אות כד, כותב שדברי הרמב"ם המובאים בר"ן, שבבבל אין סמוכים, צריכים עיון, ולפי דבריו הטעם שאין תענית ציבור בבבל הוא מפני שבני בבל נידונים כיחידים ולא כציבור, ולכן אין להם תענית ציבור. דבריו מתבססים על דברי הגמרא בהוריות ג ע"א האומרת שבני ארץ ישראל הם הנקראים קהל ולא בני חוץ לארץ, וכך פוסק הרמב"ם בהל' שגגות יג, ב, וכך כתב גם הרמב"ם בפרוש המשנה לבכורות ד, ד: "לפי שבני ארץ ישראל הם הנקראים קהל והקב"ה קרא אותם כל הקהל, ואפילו היו עשרה אנשים אין משגיחים לזולתם שבחו"ל".

הצפנת פענח על הרמב"ם בהל' ברכות י, יא כותב בדומה למנחת חינוך, ולדעתו זו כוונת הירושלמי בתענית ב, א. הביטוי שאין נשיא עמהם כוונתו שאין ליושבי בבל מעמד של ציבור, רק ליושבי ארץ ישראל, ואשר על כן אין תענית ציבור בבבל.

לפי זה מסביר הרב משה צבי נריה, צניף מלוכה עמ' 115-116, שהסבר הראשונים לדברי הגמרא בתענית יא ע"ב שאין תענית ציבור בבבל מפני שאין נשיא, הוא לא מפני שאין נשיא בפועל, אלא מפני שאין בבבל אפשרות להעמיד נשיא, מאחר שבבבל אין עליהם תורת קהל וציבור. אבל בארץ

¹⁴ ראה עוד: הרב חיים דוד הלוי, שו"ת מים חיים א סימן לט.

ישראל, על אף שכעת אין נשיא, אין הדבר פוגע במעמד כקהל ישראל וכציבור, מה גם שביכולתם לחדש את הסמיכה ולהעמיד נשיא, וכדברי הרמב"ם שם בפרוש המשנה בבכורות ד, ד.¹⁵ מכאן שתוקף החלטת הציבור ומנהיגיו כיום בארץ ישראל הוא רב יותר מאשר בחו"ל, על אף שבפועל אין נשיא וסנהדרין כיום, וזאת מפני שרק יושבי ארץ ישראל הם הנקראים ציבור, וממילא רק הם יכולים לגזור תענית ציבור. אשר על כן בארץ ישראל הכרזת מנהיגי הציבור מחייבת, ויש בכוחם לגזור תענית ציבור, מה שאין כן מנהיגים בחו"ל. יש להדגיש שברמב"ם בהל' תענית ג, יא לא כתוב שיש צורך בנשיא, והמגיד משנה הוא זה שהסביר כך את הרמב"ם. יש להסביר את הרמב"ם שמנהיגי הציבור בארץ ישראל כיום הם מספיקים, מפני שכבר בזמן הרמב"ם לא היה נשיא סנהדרין בארץ ישראל, והרמב"ם כתב שם: "תעניות שגוזרים הציבור" ואפילו לא כתב בית דין.

סיכום

א. גוזרי תענית בזמן הזה בארץ ישראל ובחו"ל:

רק בארץ ישראל ישנה מסגרת לאומית המחייבת את כלל הציבור, ועל אף שכיום אין סנהדרין ואין נשיא מומחה או מוסמך, כל הנהגה ציבורית-רוחנית, ביכולתה לגזור תענית. בחוץ לארץ אין הנהגה ציבורית המחייבת את הכלל, מפני שאין משמעות למושג ציבור בחוץ לארץ, ועל כן כל התעניות שנבחרו הציבור גוזרים הם בגדר תעניות יחיד. כיום בארץ ישראל, הנהגה רוחנית-ציבורית-נבחרת, כלל ארצית או מקומית, המקובלת על הציבור הכללי או הציבור המקומי, יש ביכולתה ובכוחה לגזור תענית ציבור אם השעה צריכה לכך.

ב. אופי תעניות ציבור בא"י ובחו"ל:

בארץ ישראל - התענית יכולה להתחיל מבעוד יום כמו ביום כיפור ובתשעה באב, ואין צורך לקבלה במנחה שלפני התענית. אפשר לגזור על כל העיוניים - אכילה, שתיה, רחיצה, סיכה, מלאכה, נעילת הסנדל ותשמיש המיטה. מוסיפין בתפילת עמידה עוד שש ברכות נוספות, תוקעים בשופר או בחצוצרה, ובעבר נהגו להתפלל גם נעילה. בחו"ל - התענית היא מהבוקר עד הערב, וגם בתענית שכולם מתענים בה, לחלק מהפוסקים על כל אחד לקבלה במנחה שלפני התענית. התענית היא רק אכילה ושתיה. מוסיפים בתפילת עמידה שש ברכות נוספות, תוקעים בשופר או בחצוצרה ובעבר נהגו להתפלל נעילה. על אף שכל הציבור נוהג בתענית אין היא נקראת תענית ציבור.

¹⁵ יסוד תירוצו זה, שביכולת עם ישראל כיום למנות סמוכים, ולכן יש להחשיב את המציאות כאילו יש נשיא, מופיע גם בספר קובץ על הרמב"ם בהל' תענית ג, יא, ובדברי הרב מאיר שמחה הכהן מדוינסק, משך חכמה, שמות יב, א. לענין אפשרות קידוש החודש בזה"ז מטעם זה, ראה: הגר"ד סולוביצ'יק, קובץ חידושי תורה, עמ' כמה-קסד; הרב משה צבי נריה, צניף מלוכה עמ' 55.